

KS. ŁUKASZ LIBOWSKI ^{a, @} 0000-0001-6175-0823^a Uniwersytet Opolski; Wydział Teologiczny, ul. Drzymały 1a, 45-342 Opole[@] Lukasz.Damian.Libowski@GMail.Com

HOMO DYNAMICUS Szkic z antropologii wiktoryńskiej

Słowa kluczowe: wiktoryni, Hugon ze św. Wiktora, antropologia, człowiek, dynamizm.

Abstrakt: W artykule znajdziemy odpowiedź na pytanie o to, jak postrzegali człowieka wiktoryni, czyli kanonicy regularni, którzy żyli w podpa-ryskim opactwie św. Wiktora założonym przez Wilhelma z Champeaux. Złoty okres rozwoju formacji, jaką tworzyli, przypada na wiek XII. W tekście oparto się na dziełach Hugona ze św. Wiktora, początkodawcy programu wiktoryńskiego, którego idee rozwijali potem wiktoryni kolejnych generacji. Zasadnicza teza przedkładanego opracowania brzmi następująco: człowiek jest dla wiktorynów bytem dynamicznym – stąd tytułowe wyrażenie *homo dynamicus*. Studium dzieli się na dziewięć części. W każdej z nich omówione zostanie zwięźle jeden z wymiarów dynamizmu, jaki w przekonaniu autorów wiktoryńskich jest właściwy człowiekowi.

Sekcje: [Wstęp] > 1. *Ad Deum* > 2. *Ad intra* > 3. *Ad renovationem* > 4. *Ad beatitudinem* > 5. *Ad virtutem* > 6. *Ad sapientiam* > 7. *Ad amorem* > 8. *Ad proximum atque societatem* > 9. *Ad unitatem sive harmoniam sive pulchritudinem* > [Zakończenie].

KS. ŁUKASZ LIBOWSKI (1988–); 2013, kapłan diecezji opolskiej; 2013, mgr: teologia (UO, Opole); 2018, lic. filozofii (KUL, Lublin); 2020, lic.: filologia klasyczna (KUL, Lublin); 2022, mgr: filologia klasyczna (KUL, Lublin); 2024, dr nauk humani-stycznych: filozofia (KUL, Lublin); 2023–, wykładowca języka łacińskiego (UO, Opole); tłumacz i badacz tekstów starożytnych i średniowiecznych z zakresu teologii i filozofii, głównie wiktoryńskich.

Wiktoryni byli kanonikami regularnymi żyjącymi w oparciu o regułę św. Augustyna najpierw w podparyskim, a z upływem czasu paryskim opactwie św. Wiktora¹, w 1108 roku założonym przez Wilhelma z Champeaux (zm. 1121). Złoty okres rozwoju formacji, jaką tworzyli, przypada na wiek XII. Program życia wiktoryńskiego był ściśle związany z przyjmowanym przez nich poglądem na świat, człowieka i Boga. Dlatego też chcąc dowiedzieć się, kim wiktoryni byli i co na gruncie antropologii zaproponowali XII-wiecznej Europie, sięgnąć trzeba do pozostawionych przez nich tekstów, w których swojej filozofii i teologii dali wyraz. Ponieważ tekstów tych jest ogromnie dużo, z konieczności przychodzi się ograniczyć – najlepiej do dzieł Hugona ze św. Wiktora (zm. 1141)², początkodawcy programu wiktoryńskiego, którego idee rozwijali potem wiktoryni kolejnych generacji³.

Kim jest człowiek? Jaka jest jego obecna kondycja? I wreszcie: jaki jest jego cel? Jakich odpowiedzi na te i tym podobne pytania udzieliłoby wiktoryni? Odpowiedź na pierwsze, najgłówniejsze z postawionych pytań, będąca najdalej idącą moją autorską interpretacją dziedzictwa wiktorynów, brzmiałaby tak: człowiek jest jestestwem dynamicznym – stąd tytułowe wyrażenie *homo dynamicus* – którego przeznaczeniem jest pozostawać w nieustannym ruchu, który zaproszony jest do stałego bycia *in via*, do permanentnego stawania, tworzenia się. W tym lapidarnym stwierdzeniu daje się zamknąć streszczenie całej wiktoryńskiej koncepcji człowieka.

Idąc zaś dalej, skonstatować trzeba, iż ów proces, do którego – moim zdaniem – wezwany jest w przekonaniu wiktorynów człowiek, obejmuje

---

¹ Na temat wiktorynów zob. np. *L'abbaye parisienne de Saint-Victor au Moyen Âge. Communications présentées au XIIIe colloque d'humanisme médiéval de Paris (1986–1988)*, red. J. Longère, Paris – Turnhout 1991 (*Bibliotheca Victorina* (BV 1); *L'école de Saint-Victor de Paris. Influence et rayonnement du Moyen Âge à l'époque moderne*, red. D. Poirel, Paris – Turnhout 2010 (BV 22); *A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*, red. H. Feiss, J. Mousseau, Leiden – Boston 2017 (*Brill's Companions to the Christian Tradition*, vol. 79); „*Omnium expetendorum prima est sapientia*”. *Studies on Victorine Thought and Influence*, red. D. Poirel [i in.], Turnhout 2021 (BV 29); D. Poirel, *Przechadzając się po krągankach u św. Wiktora... Prolog*, tłum. M.J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora* (MW), red. W. Bajor [i in.], Lublin – Kęty 2023 (*Biblioteka Europejska*), [w druku]; D. Poirel, *Wprowadzenie do filozofii wiktoryńskiej*, tłum. M.J. Janecki, w: tamże.

² Na temat Hugona ze św. Wiktora zob. np. P. Sicard, *Hugues de Saint-Victor et son école*, Turnhout 1991 (*Témoins de Notre Histoire* 2); D. Poirel, *Hugues de Saint-Victor*, Paris 1998 (*Initiations au Moyen-Age*); P. Rorem, *Hugh of Saint Victor*, Oxford 2009 (*Great Medieval Thinkers*); M.J. Janecki, *Hugon ze św. Wiktora. „Magister victorinum”*, w: MW.

³ Poirel, *Wprowadzenie do filozofii wiktoryńskiej*, par. 3: *Czy szkoła św. Wiktora posiada jedność?*

wiele wymiarów. Przy czym należy podkreślić dwie sprawy. Po pierwsze, że postępy człowieka na każdym z tych poziomów dokonują się równolegle oraz, po drugie, że postępy te nie są od siebie niezależne, ale przenikają się i splatają, wzajemnie się warunkując: postęp na jednym poziomie pociąga postęp na poziomach pozostałych. Należy dodać do tego, iż przy rozpatrywaniu każdego z wymiarów dynamiki, jakiej według wizji wiktorynów poddać powinien się człowiek, ujawnia się pewien punkt wyjścia i pewien punkt dojścia. Naturalnie, jest to jeden i ten sam punkt wyjścia i jeden i ten sam punkt dojścia, które, oglądane z różnych perspektyw, odsłaniają tylko różne swoje aspekty.

Poniżej wymienione zostaną poszczególne płaszczyzny dynamizmu, o którym mowa – oczywiście nie wszystkie: nie jest bowiem zamierzeniem sporządzenie tutaj ich wyczerpującej listy. Każdy z nich zostanie zwięźle scharakteryzowany, a tym samym dookreślony.

1. *Ad Deum*

Bodaj najważniejszym ruchem, jaki w opinii wiktorynów człowiek musi wykonać, jest ruch *ad Deum*. Tak, człowiek powinien przejść ze stanu, w którym jest daleko od Boga, do stanu, w którym jest blisko Boga; ze stanu, w którym żyje bez Boga, do stanu, w którym żyje z Bogiem.

To jego cel – opuścić świat wraz z jego zgorszeniami i dotrzeć do Boga, i w Nim znaleźć prawdziwy pokój: *In quo caritas Dei est, semper cogitat quando ad Deum perueniat, quando mundum relinquat, quando scandala euadat, quando ueram pacem inueniat*⁴. To jego cel – nawrócić się do Boga, uciec, jak ciekawie pisze Hugon, od Niego do Niego, czyli uciec od Jego, Bożego, zagniewania do Jego, Bożej, życzliwości czy łaskawości: *Convertit igitur cor ad Deum, ut quodammodo de ipso fugiat ad ipsum; hoc est, dum cavet habere iratum, studeat habere propitium*⁵. Oto, jakie zdanie stoi przed człowiekiem – Boga ukochać, Boga wybrać, do Boga biec, by Doń dotrzeć i Go osiąść: *O bona caritas per quam Deum diligimus, Deum eligimus, ad Deum currimus, ad Deum peruenimus, Deum possidemus*⁶. Bóg bowiem jest przeznaczoną człowiekowi ziemią i jego ojczyzną, do której trafia, w której umieszczany, zasiewany jest, kiedy przywiera do Boga i Jemu się

---

⁴ Hugo de Sancto Victore, *De laude caritatis*, ed. H.B. Feiss, P. Sicard, Turnhout 1997, s. 198 (*Sous la règle de Saint Augustin* (SRSA) 3). W przytaczanych cytatach łacińskich zachowano ortografię i interpunkcję zaproponowaną przez edytorów poszczególnych dzieł Hugona.

⁵ Tenże, *De sacramentis christianae fidei*, w: PL 176, ed. J.-P. Migne, Parisiis 1854, k. 528.

⁶ Tenże, *De laude caritatis*, s. 192.

oddaje: *Humus namque et patria nostra Deus est in quo plantamur, quando ei per deuotionem mentis adheremus dicentes cum Psalmista: „Michi autem adherere Deo bonum est, ponere in Domino Deo spem meam”*⁷.

Inspiratorem i początkiem całego owego ruchu człowieka do Boga jest sam Bóg. Bóg, który z miłości ku niemu człowieka szuka i który tym swoim szukaniem pobudzić pragnie człowieka, aby i on Go, Boga, szukał. W komentarzu do Księgi Koheleta Hugon z przejęciem pisze: „Oto twój Bóg szuka cię i woła: «Gdzie jesteś?». Ty natomiast odwracasz się, aby się ukryć, i zamykasz oczy, abyś nie widział. Jednak On, widząc niewidzącego – dlatego niewidzącego, że nie chciał być widziany – z miłości ku tobie, a nie z powodu swojej niemocy, woła i mówi: «Adamie, gdzie jesteś?». Szuka więc ciebie po to, abyś to ty znalazł Jego. Szuka cię, abyś także i ty szukał Go i rzekł: «Panie, gdzie jesteś?»”⁸.

2. *Ad intra*

Podróż do kraju, którym jest Bóg, podróż będąca dla wiktorynów jedynym właściwie zadaniem człowieka, tożsama jest z podróżą w głąb samego siebie – zejść, zstąpić do swego wnętrza i je spenetrować, i w ten sposób przekroczyć samego siebie, oznacza bowiem dla wiktorynów wejść, wstąpić do Boga: *Ascendere ergo ad Deum, hoc est intrare ad semetipsum et non solum ad se intrare, sed ineffabili quodam modo in intimis etiam seipsum transire*⁹; *Qui ergo seipsum, ut ita dicam, interius intrans et intrinsecus penetrans transcendit, ille ueraciter ad Deum ascendit*¹⁰. Właśnie dlatego na początku *Didaskalikonu*, traktatu będącego swoistym *ratio studiorum*, przewodnikiem dla tych, którzy pragną poszerzać i pogłębiać swoją wiedzę¹¹, zachęca Hugon czytelnika do zdobywania

---

⁷ Tenże, *De archa Noe*, ed. P. Sicard, Turnhout 2001, s. 61 (*Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* (CCCM) 176 = *Hugonis de Sancto Victore Opera* (HSVO) 1). Niemal dokładnie takie samo zdanie znajduje się w: tenże, *Super Canticum Mariae*, ed. B. Jollès, Turnhout 2000, s. 76 (SRSA 7).

⁸ Tenże, *In Salomonis Ecclesiasten homiliae XIX*, ed. J.-P. Migne, w: PL 175, Parisiis 1854, k. 166 = M.J. Janecki, „Adamie, gdzie jesteś?”. *Dialogiczna egzegeza Hugona ze św. Wiktora we fragmencie jego „Super Ecclesiasten”*, „Biblica et Patristica Thoruniensia”, 15(2022), nr 2, s. 28.

⁹ Hugo de Sancto Victore, *De vanitate rerum mundanarum*, ed. C. Giraud, Turnhout 2015, s. 158 (CCCM 269 = HSVO 4).

¹⁰ Tamże.

¹¹ Por. M.J. Janecki, „*Omnia disce*”. *Mistrza Hugona ze św. Wiktora rady dla studentów*, „*Studia Antyczne i Mediewistyczne*”, 15(2017), nr 50, s. 160–161.

mądrości i poznawania samego siebie: „Mądrość oświeca człowieka, aby poznał samego siebie; nim bowiem zrozumiał, że stworzony został ponad innymi stworzeniami, podobny był do nich. W istocie nieśmiertelna dusza oświecona mądrością dostrzega swój początek i poznaje, że nie przystoi jej szukać czegokolwiek poza sobą samą, skoro może jej wystarczyć to, czym sama jest”¹².

Temu, kto chce kroczyć drogą wiktorynów, trzeba zatem stronić od tego, co zewnętrzne, i dążyć *ad intra*, ku temu, co wewnętrzne: „Światu przynależy jedna forma biegu pragnienia: biec z niego, nie z nim ani do niego”¹³. Wszak zewnętrzne, a więc świat i sprawy światowe, jest zgubne. Ono rozprasza, odwodzi od tego, co najważniejsze. To powódź, pośród której fal można się utopić: *Mundus diluuium est; cor autem hominis, si per amorem mundanorum se deorsum inclinat, naufragatur inter fluctus seculi et mutabilibus admixtum inter labentia fluit gemino que salutis periculo et per affectum infimorum profunde mergitur et per occupationem plurimorum late dissipatur*¹⁴. Zgoła inaczej jest, kiedy przebywa się w komnacie swego wnętrza. Tu pozostaje się bezpiecznym. Co więcej, posilany i syconym się jest tutaj *singularibus epulis*¹⁵. Jakimi? Tymi, „którymi matka łaska codziennie nas wewnątrz odżywia i pokrzepia”¹⁶.

3. *Ad renovationem*

Celem podróży tego, kto wkracza na drogę wiktorynów, jest *novitas* czy *renovatio* – zzuć ma on zatem z siebie starego człowieka i przyoblec się w człowieka nowego, porzucić ma on starość i odziać się w nowość (zob. Kol 3, 1–15; Ef 4, 24): „Jeśli przeto naprawdę naśladować chcemy dobrych, to koniecznym jest, abyśmy przez prawdziwą pokorę powściągnęli najpierw nasze serca, czyniąc je posłusznymi, jako że o tyle szybciej życie nasze się odnawia, o ile ochotniej dzięki dobrowolnie

---

¹² Hugo de Sancto Victore, *Didascalicon de studio legendi*, ed. Ch.H. Buttimer, Washington 1939, s. 4 (*Studies in Medieval and Renaissance Latin* 10) = Hugon ze św. Wiktora, *Didascalicon, czyli co i jak czytać*, tłum. P. Pludra-Żuk, wst. J. Soszyński, kom. P. Pludra-Żuk, J. Soszyński, Warszawa 2017, s. 67 (*Bibliotheca Litterarum Medii Aevi* 4).

¹³ Tenże, *De substantia dilectionis*, ed. R. Baron, Paris 1969, s. 92 (*Sources chretiennes*, vol. 155) = Hugon ze św. Wiktora, *O substancji miłości*, tłum. M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, w: MW.

¹⁴ Tenże, *De vanitate rerum mundanarum*, s. 159.

¹⁵ Tamże, s. 167.

¹⁶ Tamże.

praktykowanemu posłuszeństwu skłania się do każdego widzianego przez się rodzaju cnoty”¹⁷.

Ową nowością jest odrodzenie duchowe – nawiązując do sekwencji *Mundi renovatio* Adama ze św. Wiktora (zm. 1150), najprawdopodobniej ucznia Hugona¹⁸, rzecz można: wiosna duchowa¹⁹. Wskutek tegoż odrodzenia to, co zrodzenie cielesne przynosi rodzajowi ludzkiemu wraz ze śmiercią, nie jest już w stanie wyrządzić człowiekowi żadnej szkody: *Sufficit enim sola spiritualis regeneratio, ne post mortem obsit quod carnalis generatio traxit cum morte*²⁰.

To odrodzenie jest zaś możliwe, bo oto świat, odkąd przyszedł nań Chrystus, zaprowadzając w nim nowy porządek, trwa w epoce nowości: *Illud autem tempus quod a Christo est usque ad finem mundi nouitas dicitur*²¹. Człowiek żyjący teraz na świecie może więc być *homo novus*, to jest człowiekiem odrodzenia, człowiekiem, który się odradza. I to dwojako, gdy chodzi zarówno o duszę, jak i o ciało. Bo dusza jego zdejmuje starość nieprawości i zakłada nowość sprawiedliwości, podczas kiedy ciało ze śmiertelnego przeistacza się w nieśmiertelne: *Quilibet huius temporis nouus homo [dicitur], quia tunc et anima exuit uetustatem iniquitatis et induit nouitatem iustitiae, et corpus liberatum postmodum a mortalitate innouabitur in immortalitatem, et ita utriusque hominis uetustate deposita et interior homo et exterior innouatur*²².

4. *Ad beatitudinem*

Dążenie do duchowego odrodzenia jest zarazem dążeniem do szczęścia. *Beatum esse*, czyli, mówiąc językiem teologii współczesnej, bycie

---

¹⁷ Hugo de Sancto Victore, *De institutione novitiorum*, ed. H.B. Feiss, P. Sicard, Turnhout 1997 (SRSA 3), s. 42 = Hugon ze św. Wiktora, *O wychowaniu nowicjuszy*, tłum. Ł. Libowski, w: Ł. Libowski, Hugon ze Świętego Wiktora *De institutione novitiorum* – wstęp, przekład, komentarz, Lublin 2022, s. 66–67 [komputeropis].

¹⁸ Na temat Adama zob. np. Ł. Libowski, *Adam ze św. Wiktora. „Egregius versificator”*, w: MW; A. Strycharczuk, *Adam ze Świętego Wiktora i jego dorobek poetycki*, w: Adam ze św. Wiktora, *Sekwencje*, tłum. T. Gacia, Ł. Libowski, M.H. Nowak, A. Strycharczuk, A. Wilczyński, P. Wilk, wst. P. Sicard, A. Strycharczuk, red. Ł. Libowski, A. Strycharczuk, Lublin 2023, s. 19–34.

¹⁹ Zob. Ł. Libowski, „Ze zmartwychwstającym Panem wszystko wespół zmartwychwstaje”. *Kapiele paschalna*, „Nowiny Raciborskie”, 2023, nr 14, s. 10–11.

²⁰ Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis christianae fidei*, k. 591.

²¹ Tenże, *Sententiae de divinitate*, ed. A.M. Piazzoni, w: A.M. Piazzoni, *Ugo di San Vittore ‘auctor’ della „Sententiae de divinitate”*, „Studi Medievali”, 23(1982), s. 926.

²² Tamże.

zbawionym, jest bowiem kresem, ostatecznym przeznaczeniem człowieka – stanowi antropologiczna wizja wiktorynów: *Habemus principium nostrum unde accepimus ut simus; habemus et finem nostrum sine quo beati esse non possumus*²³. Ów cel ostateczny człowieka jest doprawdy wielki i, w przeciwieństwie do innych ludzkich celów, ze wszech miar godny miłości. Hugon pisze: *Minus igitur est et minus diligendum est ab illo esse, multum autem amplius est et amplius diligendum est in illo beatum esse; utrumque tamen magnum et dilectione dignum est, et ab illo esse et in illo beatum esse*²⁴.

Szczęście, jak i samo istnienie, jest zawsze Bożym darem – z tym że podczas gdy istnienie jest darem Stworzyciela, istnienie szczęśliwe jest darem Odkupiciela: *Qui creavit te, dedit tibi esse; qui redemit te, dedit tibi beatum esse*²⁵. Tak, szczęście osiągnięte jest dzięki łasce: *Per electionem gratie beati esse accipimus*²⁶. Do swojego szczęścia można się jednakże również przyczyniać, o łaskę szczęścia można się ze swej strony starać, podejmując określony trud. W jaki sposób? Píše o tym Hugon w prologu do *De institutione novitiorum*. Otóż droga wiodąca do szczęścia jest trójetapowa. Kolejne jej odcinki to wiedza – idzie o wiedzę o życiu właściwym, stosownym – a dalej karność i dobroć: *Via ad ipsum sunt scientia, disciplina, bonitas; per scientiam itur ad disciplinam, per disciplinam itur ad bonitatem, per bonitatem itur ad beatitudinem*²⁷. Od dobroci przechodzi się już natomiast do stanu szczęśliwości: *Consideravit namque quod per bonitatem uenitur ad beatitudinem, atque ideo bonitatem doceri se petiit, quia per hanc ad illam pertinere concupiuit*²⁸. Owa z kolei karność, która wiedzie do dobroci, jest dla Hugona tym samym, co cnota. A to dlatego, że poprzez praktykowanie karności dochodzi się właśnie do cnoty: *Vsus enim discipline ad uirtutem animum dirigit, uirtus autem ad beatitudinem perducit*²⁹.

Karność zatem, będąca następstwem określonego rodzaju wiedzy, jest początkiem szczęścia – z niej bowiem rodzi się cnota, która, niejako

---

²³ Hugo de Sancto Victore, *De beatae Mariae virginitate*, ed. P. Sicard, B. Jollès, Turnhout 2000, s. 204 (SRSA 7).

²⁴ Tamże, s. 206.

²⁵ Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis christianae fidei*, k. 341.

²⁶ Tenże, *De beatae Mariae virginitate*, s. 206.

²⁷ Tenże, *De institutione novitiorum*, s. 20 = *O wychowaniu nowicjuszy*, s. 52.

²⁸ Tenże, *De institutione novitiorum*, s. 18 = *O wychowaniu nowicjuszy*, s. 50.

²⁹ Tamże.

przekształcając człowieka, czyni go dobrym, który to człowiek dobry okazuje się wreszcie człowiekiem nagrodzonym szczęściem wiecznym: *Ad beatitudinem autem nemo uenire potest, nisi per uirtutem, et uirtus non alio modo ueraciter apprehenditur, nisi disciplina uirtutis non negligenter custodiatur*³⁰; *Disciplina namque Dei in finem corrigit, quia, plene et perfecte hominem reformans per uirtutem, ad beatitudinem perducit*³¹.

5. *Ad uirtutem*

Cnota – to kolejne, jak się to właśnie ujawniło, istotne pojęcie w słowniku wiktoryńskim, a jednocześnie w wiktoryńskiej ofercie dla człowieka, pojęcie, które odsłania następny wymiar dynamizmu, o jakim mowa: ruch od niecnoty ku cnotie³². Można powiedzieć tak: życie na modłę wiktoryńską jest życiem cnotliwym – to znaczy: życiem ukierunkowanym na wypracowywanie i praktykowanie cnoty.

Czym zaś jest cnota? Hugon daje jej dwie uzupełniające się wzajem definicje. Pierwsza, w świetle której cnota jest fenomenem statycznym i racjonalnym, znajduje się w szóstej księdze *Didaskalikonu*: „Cnota jest sprawnością umysłu pozostającą w zgodzie z naturą i z rozumem”³³. Drugą definicję cnoty, przedstawiającą cnotę po pierwsze dynamicznie, a po wtóre jako owoc współdziałania rozumu i woli, formułuje natomiast Hugon w szóstej części pierwszej księgi *De sacramentis christianae fidei*: „Cnota bowiem nie jest niczym innym niż poruszeniem umysłu podług rozumu uporządkowanym; mówi się, że cnot jest wiele stosownie do różnych inklinacji tegoż umysłu, a ponadto że mają jeden korzeń i jedno źródło – wolę”³⁴. Wyróżnia przy tym Hugon cnoty dwóch rodzajów, mianowicie *secundum naturam*, a więc przyrodzone i *secundum gratiam*, czyli nadprzyrodzone: *Nos quidem uirtutes dupliciter haberi respondemus, secundum naturam et secundum gratiam*³⁵.

Wypada zauważyć, iż jest jednocześnie u Hugona obecne myślenie o cnotie jako o złotym środku. Chodzi tu o drugą część – stanowią ją rozdziały od dziesiątego do dwudziestego pierwszego – *De institutione*

---

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże.

³² Za konsultacje odnośnie do tego punktu dziękuję ks. Damianowi Wierdakowi.

³³ Hugo de Sancto Victore, *Didascalicon de studio legendi*, s. 130 = *Didascalicon*, s. 241.

³⁴ Tenże, *De sacramentis christianae fidei*, k. 273.

³⁵ Tamże.

novitiorum, w której mowa o karności, tożsamej przecież dla Hugona, jak to wyżej skonstatowano, z cnotą³⁶. Tłumaczy tam Hugon precyzyjnie, na czym polega karność w takich dziedzinach życia kanonika, jak *habitus*, *gestus*, *locutio* oraz *mensa*. Będąc przekonany, że „biegnąca środkiem między przeciwnymi wadami granica jest cnotą”³⁷, z dużym poczuciem humoru wskazuje skrajności, których w poszczególnych tych domenach należy unikać – tak, gdyż w tym ujęciu cnota jest jakby układaniem siebie samego, zaprowadzaniem porządku w sobie samym.

By podsumować: dzięki cnocie odzyskuje człowiek w przekonaniu wiktorynów integralność, nienaruszoność, jaką cieszył się *in principio*, a którą potem na skutek grzechu utracił. Całe jednak jego życie jest rozwojem *usque ad integritatem novae vitae*³⁸.

6. *Ad sapientiam*

„Mądrość” – nie ulega najmniejszej wątpliwości, że to najważniejsze słowo w tekstach skomponowanych przez wiktorynów³⁹. Bo też o to jedno w ich życiu szło – właśnie o mądrość: „Pierwszą z rzeczy, do których warto dążyć, jest mądrość”⁴⁰. Można powiedzieć, że kategoria mądrości spina cały program wiktoryński: wszystko, czego kanonik ze św. Wiktora się podejmował, co przedsięwziął, miało go bowiem prowadzić ku mądrości, miało go ku mądrości przybliżać. W tym więc sensie wiktoryni byli filozofami, a zatem miłośnikami mądrości. W dziele *Epitome Dindimi in philosophiam* w usta Sostenesa wkłada Hugon pytanie: *Quid est philosophia?*, na które odpowiedzieć każe Dydymowi, że wysiłkiem szukania mądrości: *Studium querende sapientie, et diligens inuestigatio ueri*⁴¹.

---

³⁶ Hugo de Sancto Victore, *De institutione novitiorum*, s. 48–99 = *O wychowaniu nowicjuszy*, s. 71–110; zob. Ł. Libowski, *Kajdany, więzienie, uzda, jarzmo, pęta. Hugona ze Świętego Wiktora rozumienie karności, czyli wykład zawartości drugiej części jego traktatu „De institutione novitiorum” (rozdziały X–XXI)*, w: *Wybrane aspekty formacji chrześcijańskiej*, red. D. Kielb, M. Powęska, Rzeszów 2022, s. 127–150.

³⁷ Hugo de Sancto Victore, *De institutione novitiorum*, s. 74 = *O wychowaniu nowicjuszy*, s. 91.

³⁸ Tenże, *De sacramentis christianae fidei*, k. 456.

³⁹ Por. D. Poirel, *Przechadzając się po krążgankach u św. Wiktora... Prolog*, zwł. par. 3.2. *Mądrość refleksyjna*.

⁴⁰ Hugo de Sancto Victore, *Didascalicon de studio legendi*, s. 4 = *Didascalicon*, s. 67.

⁴¹ Tenże, *Epitome Dindimi in philosophiam*, ed. R. Baron, Notre Dame 1966, s. 189 (*Publications in Mediaeval Studies* 20).

Ale czym owa mądrość jest? Ostatecznie stwierdzić należy tak: *magnum mysterium*⁴², misterium uczestnictwa w *summa sapientia*⁴³, jaką jest Bóg. Wszak: „Ojciec jest mądrością, i Syn jest mądrością, i Duch Święty jest mądrością: i jedną są mądrością, jako że jedna jest ich natura”⁴⁴. Dzięki temu zjednoczeniu z Bogiem, zaczyna człowiek widzieć wszystko we właściwej optyce, a więc *in veritate*, czyli takim, jakim rzeczywiście to jest. Dlatego Hugon w *Didaskalikonie* stwierdza: „Mądrość to pojmowanie rzeczy takimi, jakie są”⁴⁵.

Stąd też w tym samym *Didaskalikonie*, podręczniku studiowania, Hugon radzi: „Ucz się wszystkiego – zobaczysz później, że nic nie jest zbyt wiele. Wiedza ograniczana nie daje przyjemności”⁴⁶. Można dodać: ucz się wszystkiego i wszystko czytaj, ponieważ w każdej wiedzy – tak teoretycznej i praktycznej, jak mechanicznej – i w każdej księdze znajdziesz mądrość. Każda wiedza i każda księga jest bowiem potokiem, który przynosi ci świeżą wodę mądrości – wodę, co cię ożywia, wodę, co uzdalnia cię do patrzenia, które jest kontemplacją⁴⁷.

7. *Ad amorem*

Wydaje się, iż w dynamizmie, który stanowi niniejszy przedmiot mojego zainteresowania, dobrze wyróżnić będzie także i poziom następujący: ruch od niemiłości do miłości⁴⁸. A to z tej racji, że uznawali wiktoryni miłość za *realitatem* doprawdy wielką i potężną – podobnie jak mądrość jest to dla nich rzeczywistość w sposób tajemniczy i przedziwny obejmująca, przenikająca całość.

Tą miłością najpierw jest Bóg, co dla autora, który myśli Biblią, pozostaje oczywiste⁴⁹: „Nie mówi się bowiem: «Bóg jest pokorą» czy: «Bóg jest cierpliwością» tak, jak mówi się: «Bóg jest miłością», ponieważ podczas gdy każda cnota jest darem Boga, to żadna poza samą miłością nie ma

⁴² Tenże, *De archa Noe*, s. 83.

⁴³ Tenże, *De sacramentis christianae fidei*, k. 378.

⁴⁴ Tamże, k. 230.

⁴⁵ Hugo de Sancto Victore, *Didascalicon de studio legendi*, s. 130 = *Didascalicon*, s. 241.

⁴⁶ Hugo de Sancto Victore, *Didascalicon de studio legendi*, s. 115 = *Didascalicon*, s. 219.

⁴⁷ Janecki, „Adamie, gdzie jesteś?”, s. 22–23.

⁴⁸ Zob. M. Zembrzowski, „O miłości! Cóż mogę o tobie powiedzieć?”. Hugona ze św. Wiktora pochwała miłości, StV, 55(2017), nr 1, s. 159–180.

⁴⁹ Por. 1J 4, 8 i 16.

tego, że może być nazwana nie tylko darem Boga, ale również Bogiem”⁵⁰. Wtórnie natomiast – powiada Hugon – na tyle, na ile zespała i jednoczy się on z Bogiem, miłością tą staje się także człowiek: „Chętnie i śmiało powiem o tobie [miłości] także to: «Bóg jest miłością i kto trwa w miłości, trwa w Bogu, a Bóg w nim». Posłuchaj, człowieku, i jeżeli masz miłość, nie myśl dłużej, że to mało. Posłuchaj, że «Bóg jest miłością». Czyż może być rzeczą małą, jeśli człowiek ma Boga, który w nim mieszka? Wielką jest rzeczą posiadanie miłości: Bóg bowiem jest miłością”⁵¹.

Nie każda jednak miłość jest w opinii Hugona miłością łączącą człowieka z Bogiem. Definiuje on bowiem miłość, ów *mentis affectus*⁵², szeroko: „Miłość jest rozkoszą czyjegoś serca skierowanego do czegoś ze względu na coś”⁵³. W konsekwencji zaś pisze – ku przestrodze: „Zatem dwie są rzeki, które wypływają ze źródła kochania, pożądliwość i miłość. Korzeniem wszelkiego zła jest pożądliwość, a korzeniem wszelkiego dobra – miłość. Wszystko zatem, co jest z niej, jest dobre – i wszystko, co jest złe, także jest z niej. Czymkolwiek więc jest to, co jest w nas, jest wielkie. Z tego pochodzi wszystko, co jest z nas. Tym zaś jest miłowanie”⁵⁴.

Dlatego Hugon apeluje do swoich czytelników: „Uporządkujcie przeto miłość!”⁵⁵. *Ordinata caritas*⁵⁶ odnosi się zaś w jego przekonaniu żarliwie, z zapalem do dwóch przedmiotów, mianowicie Boga i bliźniego: *Pius amor ad Deum et proximum ferventer et ordinate porrectus*⁵⁷.

8. *Ad proximum atque societatem*

Mowa jest tutaj o tym poziomie obserwowanego w pismach i życiu wiktorynów dynamizmu, w obrębie którego idzie o ukierunkowanie na drugiego człowieka. Owo ukierunkowanie jest dla kanoników ze św. Wiktora, by tak rzecz ująć, podwójne.

Po pierwsze bowiem chodzi o tego człowieka, który żyje i funkcjonuje obok mnie. Kanonik żywił następujące przekonanie: muszę się tak

---

⁵⁰ Hugo de Sancto Victore, *De laude caritatis*, s. 196.

⁵¹ Tamże.

⁵² Hugo de Sancto Victore, *De fructibus carnis et spiritus*, w: PL 176, ed. J.-P. Migne, Parisiis 1854, k. 1004.

⁵³ Tenże, *De substantia dilectionis*, s. 86 = *O substancji miłości*.

⁵⁴ Tamże, s. 82.

⁵⁵ Tamże, s. 90.

⁵⁶ Tamże, s. 92.

⁵⁷ Hugo de Sancto Victore, *De fructibus carnis et spiritus*, k. 1004.

wypowiadać i tak zachowywać – stąd do opisu fenomenu wiktoryńskiego aplikować daje się słynną formułę *verbo et exemplo* – by swego bliźniego zbudować, by uczynić go lepszym, by dzięki mnie postąpił on w rozwoju: *Arbores fructiferae sunt homines iusti [...], quasi horti et prata uernantes messe laboris sui alios reficientes et gregem fidelium uerbo et exemplo, alios ad fidem trahendo et quasi pariendo, multiplicantes*⁵⁸. To przekonanie odzwierciedla jedna z definicji karności Hugona w *De institutione novitiorum*: „Karność to postępowanie dobre i uczciwe, dla którego nie czynić zła to mało, więc człowiek wykazujący się karnością stara się także w tym, co dobrego czyni, jawić jako we wszystkim nienaganny”⁵⁹. Jak się więc okazuje, trzeba nie tylko czynić dobro, ale także dbać o to, by uchodzić za we wszystkim dobrego – i tak dobrze w swoim środowisku na ludzi oddziaływać⁶⁰. Tego rodzaju zatroskaniem o współbrata/współsiostę – zatroskaniem o charakterze *par excellence* duszpasterskim – kanonik, który pojawił się w Europie w stuleciu XII wraz z rozwojem miast i zaistnieniem nowych potrzeb w zakresie *curae animarum*, różnił się od mnicha, z dawien dawna już w Europie wówczas obecnego. Sprawę upraszczając: podczas kiedy mnich starał się o doskonałość własną, kanonik, owszem, zabiegał o swoją doskonałość, ale w tym celu, żeby pomóc w ten sposób w dążeniu do doskonałości bliźniemu.

Po wtóre natomiast w odnośnym nakierowaniu na drugiego człowieka chodzi o to, by tworzyć wspólnotę, chodzi zatem o ruch *ad societatem filiorum Dei*⁶¹. Zdążaj *ad societatem ubi bona sunt omnia*⁶² – apeluje Hugon. I zachęca: „Zastanów się więc teraz i zobacz, jaką korzyść daje wspólnota”⁶³. Sam o tej korzyści, komentując Koh 4, 9–10, pisze tak: „Lepiej jest żyć razem we dwóch niż w pojedynkę. [...] Dlaczego lepiej? Posłuchaj: [Dwaj] czerpią bowiem pożytek ze swego towarzystwa. Dlatego więc lepsze jest pierwsze

---

⁵⁸ Tenże, *De vanitate rerum mundanarum*, s. 166. Fraza *verbo et exemplo* występuje również w: tenże, *De sacramentis christianae fidei*, k. 442; zob. C.W. Bynum, „*Docere verbo et exemplo*”. *An Aspect of Twelfth-Century Spirituality*, Missoula 1979 (*Harvard Theological Studies* 31).

⁵⁹ Hugo de Sancto Victore, *De institutione novitiorum*, s. 48 = *O wychowaniu nowicjuszy*, s. 71.

⁶⁰ Zob. D. Poirel, *Introduction*, w: *L'œuvre de Hugues de Saint-Victor*, t. 1, Turnhout 1997 (SRSA 3), s. 12; Libowski, *Kajdany, więzienie, uzda, jarzmo, pęta*, s. 132–133.

⁶¹ Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis christianae fidei*, k. 550.

⁶² Cytat pochodzi z odkrytego niedawno przez Marcina J. Janeckiego i jeszcze nieopublikowanego fragmentu dzieła Hugonowego *In Salomonis Ecclesiasten homiliae XIX*. Za udostępnienie tekstu tego fragmentu i za zgodę na jego zacytowanie Marcinowi, który pracuje nad edycją krytyczną *In Salomonis Ecclesiasten homiliae XIX*, serdecznie dziękuję.

⁶³ Tamże.

niż drugie, ponieważ w przypadku pierwszym jest owoc, a w drugim nie. Jaki owoc? Spójrz. Jeśli jeden upadnie, drugi go wspomóż. To jest owoc wspólnoty. Jeśli jeden upadnie, drugi go wspomóż. Czego w sobie ma mniej, ma w drugim. Kiedy sam słabnie, drugi go zastąpi – albo go podtrzyma, aby nie osłabł, albo, jeśli osłabnie zupełnie, go zastąpi”⁶⁴.

9. *Ad unitatem sive harmoniam sive pulchritudinem*

I kwestia ostatnia: ruch ku jedności, który w wypadku duchowych synów Wilhelma z Champeaux jest jednocześnie ruchem ku harmonii i pięknu. Otóż spojrzenie wiktorynów na Boga i Jego stworzenie, a więc na świat i wszystko, co w świecie się mieści, w pierwszej zaś kolejności na człowieka i sprawy ludzkie, jest spojrzeniem unifikującym, szukającym jedności⁶⁵ – spojrzeniem, które chce odkryć, że wszystko tworzy bardzo dobrze skomponowaną, doskonale zestrojoną całość, spojrzeniem, które zobaczyć pragnie *pulchritudinem totius*⁶⁶.

Ale nie dość to powiedziane. Jako że misja wiktorynów zakrojona jest ze znacznie większym rozmachem. Nie tylko bowiem chodzi im o określony rodzaj patrzenia na rzeczywistość, o pewne do rzeczywistości nastawienie. Ambicją ich jest wieść taką egzystencję, „aby wszędzie zaprowadzana była jedność”⁶⁷, aby wszędzie nieład przemieniać w ład, nieuporządkowanie w uporządkowanie, chaos w kosmos, aby scalać, nie rozczłonkować. Niestrudzenie dążą oni, pokorni słudzy harmonii⁶⁸, do osiągnięcia stanu, jak to sugestywnie przedstawia Patrice Sicard, wszechogarniającej harmonii właśnie: harmonii w sobie samym między swoim ciałem i swoją duszą, harmonii we współzyciu ludzi, harmonii w stosunku ludzi do świata, harmonii między ludźmi a Bogiem – słowem: harmonii *de tout et tous*⁶⁹.

Uzyskując taką harmonię, stworzenie znajduje swoje spełnienie – ona jest pięknem, do jakiego wezwany, do jakiego powołany został każdy byt, zwłaszcza człowiek. Piękno wszakże jest dla wiktorynów sanktuarium,

---

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Zob. Poirel, *Przechadzając się po krążgankach u św. Wiktora... Prolog*, par. 3.3. *Uniwersalność i unifikacja*.

⁶⁶ Hugo de Sancto Victore, *Epitoma Dindimi in philosophiam*, ed. R. Berndt, J.L. Narvaja, Münster 2017, s. 440 (HSVO 1).

⁶⁷ Tenże, *De archa Noe*, s. 100.

⁶⁸ Zob. Ł. Libowski, *Słudzy harmonii. Sekwencja „Ex radice caritatis” Adama ze św. Wiktora jako wiktoryński program życia*, w: MW.

⁶⁹ P. Sicard, *Harmonia między wszystkim i wszystkimi. Ewokacje*, tłum. M.J. Janecki, w: Adam ze św. Wiktora, *Sekwencje*, s. 40 i 46.

w którym dokonuje się cud cudów – zbawienie⁷⁰. W *De sacramentis christianae fidei* Hugon pisze tak: „Albowiem i samo stworzenie rozumne zostało najpierw uczynione jako w pewien sposób bezkształtne, dopiero potem poprzez nawrócenie się do swego Stwórcy ma zostać ono ukształtowane; z tej to przyczyny pokazano mu na zewnątrz najpierw materię bezkształtną, później zaś ukształtowaną, żeby poznało, jak wielka jest różnica między bytem a bytem pięknym. W ten sposób zostało ono ostrzeżone, aby nie zadowalało się tym, że w stworzeniu otrzymało od Stwórcy byt, dopóki nie osiągnie bytu zarówno pięknego, jak i szczęśliwego, który otrzyma od Stwórcy dzięki nawróceniu miłości”⁷¹.

* * *

Reasumując: antropologia wiktoryńska ujmuje człowieka dynamicznie. Rzecz warta jest podkreślenia, jako że takie właśnie rozumienie człowieka – jeśli tylko poprzestać na pewnym poziomie ogólności – współbrzmi z rozumieniem człowieka współczesnym, postmodernistycznym, co ujawnia niebywałą wręcz aktualność idei sprzed stuleci.

Czy w dzisiejszym rozumieniu człowieka dopatrywać się można jakichś trudności? Owszem, w fakcie – znów uogólniając – że swoboda dzisiejszego człowieka w kreowaniu samego siebie pozostaje nieograniczona. Taka perspektywa, nawet jeśli zrazu cieszy, koniec końców może przytłoczyć. Zapobiegające temu przykreemu doświadczeniu antidotum podsuwają kanonicy ze św. Wiktora. Ich antropologia, zapraszając człowieka do wejścia w arcytwórczy proces pracy nad sobą, proces formowania, rzeźbienia siebie, wyraźnie kreśli bowiem przed nim jego sytuację wyjściową i stan, ku któremu ma on zmierzać. To w żadnym razie nie przytłacza, lecz przeciwnie – uskrzydla, człowieka w jego ruchu *de esse ad salvatum esse* napędzając.

---

⁷⁰ Zob. w tym kontekście np. L. Karfíková, „*De esse ad pulchrum esse*”. *Schönheit in der Theologie Hugos von St. Victor*, Turnhout 1998 (BV 8); W. Bajor, „Zbawcze piękno” w teorii estetycznej wiktorynów, „*Roczniki Kulturoznawcze*”, 3(2012), s. 67–81; D. Poirrel, *The Spirituality and Theology of Beauty in Hugh of St. Victor*, w: *From Knowledge to Beatitude. St. Victor, Twelfth-Century Scholars, and Beyond. Essays in Honor of Grover A. Zinn, Jr.*, red. A. Matter, L. Smith, Notre Dame 2013, s. 247–280; tenże, *Dieu, la nature et l’homme. La place de la beauté dans l’œuvre d’Hugues de Saint-Victor*, w: *Le beau et la beauté au moyen âge*, red. O. Boulnois, I. Moulin, Paris 2018, s. 93–122; B.T. Coolman, *Beauty in Hugh of St. Victor. The First Christian Theological Aesthetics?*, w: *Beauty and the Good. Recovering the Classical Tradition from Plato to Duns Scotus*, red. A.M. Ramos, Washington 2020, s. 206–235 (*Studies and the History of Philosophy* 62); W. Bajor, „*Pulchrum esse*”. *The Role of Beauty in the Educational Programme of the Parisian St. Victor School*, „*Argument*”, 12(2022), nr 2, s. 293–309.

⁷¹ Hugo de Sancto Victore, *De sacramentis christianae fidei*, k. 189.

HOMO DYNAMICUS A sketch from Victorine anthropology

Keywords: the Victorines, Hugo of St Victor, anthropology, man, dynamism.

Abstract: In this article, I answer the question of how the Victorines, or Canons Regular, who lived at the Abbey of St Victor near Paris founded by William of Champeaux, perceived man. The golden age of the formation they formed was in the 12th century. The text is based on the works of Hugo of St Victor, the originator of the Victorine programme, whose ideas were later developed by the Victorines of subsequent generations. The main thesis of the study is as follows: for the Victorines, man is a dynamic entity – hence the title expression *homo dynamicus*. The study is divided into nine parts. In each of them, I briefly discuss one of the dimensions of dynamism that the Victorine authors believe is inherent in man.

Sections: [Enter] > 1. *Ad Deum* > 2. *Ad intra* > 3. *Ad renovationem* > 4. *Ad beatitudinem* > 5. *Ad virtutem* > 6. *Ad sapientiam* > 7. *Ad amorem* > 8. *Ad proximum atque societatem* > 9. *Ad unitatem sive harmoniam sive pulchritudinem* > [Ending].

BIBLIOGRAFIA

Hugo de Sancto Victore

De archa Noe, ed. P. Sicard, Turnhout 2001 (*Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* = *Hugonis de Sancto Victore Opera*).

De beatae Mariae virginitate, ed. P. Sicard, B. Jollès, 7, Turnhout 2000 (*Sous la règle de Saint Augustin* 7).

De fructibus carnis et spiritus, w: PL 176, ed. J.-P. Migne, Parisiis 1854.

De institutione novitiorum, ed. H.B. Feiss, P. Sicard, Turnhout 1997 (*Sous la règle de Saint Augustin* 3 = *O wychowaniu nowicjuszy*, tłum. Ł. Libowski, w: Ł. Libowski, Hugona ze Świętego Wiktora *De institutione novitiorum* – wstęp, przekład, komentarz, Lublin 2022 [komputeropis]).

De laude caritatis, ed. H.B. Feiss, P. Sicard, Turnhout 1997 (*Sous la règle de Saint Augustin* 3).

De sacramentis christianae fidei, w: PL 176, ed. J.-P. Migne, Parisiis 1854.

De substantia dilectionis, ed. R. Baron, Paris 1969 (*Sources chrétiennes*, vol. 155) = *O substancji miłości*, tłum. M. Buraczewski, Ł. Libowski, P. Wilk, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor [i in.], Lublin – Kęty 2023 (*Biblioteka Europejska*), [w druku].

De vanitate rerum mundanarum, ed. C. Giraud, Turnhout 2015 (*Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 269 = *Hugonis de Sancto Victore Opera* 4).

Didascalicon de studio legendi, ed. Ch.H. Buttner, Washington 1939 (*Studies in Medieval and Renaissance Latin* 10) = *Didascalicon, czyli co i jak czytać*, tłum.

- P. Pludra-Żuk, wst. J. Soszyński, kom. P. Pludra-Żuk, J. Soszyński, Warszawa 2017 (*Bibliotheca Litterarum Medii Aevi* 4).
- Epitome Dindimi in philosophiam*, ed. R. Berndt, J.L. Narvaja, Münster 2017 (*Hugonis de Sancto Victore Opera* 1).
- Epitome Dindimi in philosophiam*, ed. R. Baron, Notre Dame 1966 (*Publications in Mediaeval Studies* 20).
- In Salomonis Ecclesiasten homiliae XIX*, w: PL 175, ed. J.-P. Migne, Parisiis 1854 = M.J. Janecki, „Adamie, gdzie jesteś?”. *Dialogiczna egzegeza Hugona ze św. Wiktora we fragmencie jego „Super Ecclesiasten”*, „Biblica et Patristica Thoruniensia”, 15(2022), nr 2, s. 21–40.
- Sententiae de divinitate*, ed. A.M. Piazzoni, w: A.M. Piazzoni, *Ugo di San Vittore ‘auctor’ della „Sententiae de divinitate”*, „Studi Medievali”, 23(1982), s. 861–955.
- Super Canticum Mariae*, ed. B. Jollès, Turnhout 2000 (*Sous la règle de Saint Augustin* 7).
- A Companion to the Abbey of Saint Victor in Paris*, red. H. Feiss, J. Mousseau, Leiden – Boston 2017 (*Brill’s Companions to the Christian Tradition*, vol. 79).
- Bajor W., „Pulchrum esse”. *The Role of Beauty in the Educational Programme of the Parisian St. Victor School*, „Argument”, 12(2022), nr 2, s. 293–309.
- Bajor W., „Zbawcze piękno” w teorii estetycznej wiktorynów, „Roczniki Kulturoznawcze”, 3(2012), s. 67–81.
- Bynum C.W., „Docere verbo et exemplo”. *An Aspect of Twelfth-Century Spirituality*, Missoula 1979 (*Harvard Theological Studies* 31).
- Coolman B.T., *Beauty in Hugh of St. Victor. The First Christian Theological Aesthetics?*, w: *Beauty and the Good. Recovering the Classical Tradition from Plato to Duns Scotus*, red. A.M. Ramos, Washington 2020, s. 206–235 (*Studies and the History of Philosophy* 62).
- Janecki M.J., *Hugon ze św. Wiktora. „Magister victorinum”*, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor [i in.], Lublin – Kęty 2023 (*Biblioteka Europejska*), [w druku].
- Janecki M.J., „Omnia discite”. *Mistrza Hugona ze św. Wiktora rady dla studentów*, „Studia Antyczne i Mediewistyczne”, 15(2017), nr 50, s. 159–166.
- Karfíková L., „De esse ad pulchrum esse”. *Schönheit in der Theologie Hugos von St. Victor*, Turnhout 1998 (*Bibliotheca Victorina* 8).
- Libowski Ł., „Ze zmartwychwstającym Panem wszystko wespół zmartwychwstaje”. *Kąpiel paschalna*, „Nowiny Raciborskie”, 2023, nr 14, s. 10–11.
- Libowski Ł., *Adam ze św. Wiktora. „Egregius versificator”*, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor [i in.], Lublin – Kęty 2023 (*Biblioteka Europejska*), [w druku].
- Libowski Ł., *Kajdany, więzienie, uzda, jarzmo, pęta. Hugona ze Świętego Wiktora rozumienie karności, czyli wykład zawartości drugiej części jego traktatu „De*

- institutione novitiorum*” (rozdziały X–XXI), w: *Wybrane aspekty formacji chrześcijańskiej*, red. D. Kielb, M. Powęska, Rzeszów 2022, s. 127–150.
- Libowski Ł., *Słudzy harmonii. Sekwencja „Ex radice caritatis” Adama ze św. Wiktora jako wiktoryński program życia*, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, M.J. Janecki, Ł. Libowski, D. Poirel, Lublin – Kęty 2023 (*Biblioteka Europejska*), [w druku].
- L’abbaye parisienne de Saint-Victor au Moyen Âge. Communications présentées au XIIIe colloque d’humanisme médiéval de Paris (1986–1988)*, red. J. Longère, Paris – Turnhout 1991 (*Bibliotheca Victorina* 1).
- L’école de Saint-Victor de Paris. Influence et rayonnement du Moyen Âge à l’époque moderne*, red. D. Poirel, Paris – Turnhout 2010 (*Bibliotheca Victorina* 22).
- „*Omnium expetendorum prima est sapientia*”. *Studies on Victorine Thought and Influence*, red. D. Poirel [i in.], Turnhout 2021 (*Bibliotheca Victorina* 29).
- Poirel D., *Dieu, la nature et l’homme. La place de la beauté dans l’œuvre d’Hugues de Saint-Victor*, w: *Le beau et la beauté au moyen âge*, red. O. Boulnois, I. Moulin, Paris 2018, s. 93–122.
- Poirel D., *Introduction*, w: *L’œuvre de Hugues de Saint-Victor*, t. 1, Turnhout 1997, s. 7–17 (*Sous la règle de Saint Augustin* 3).
- Poirel D., *Przechadzając się po krążgankach u św. Wiktora... Prolog*, tłum. M.J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor, [i in.], Lublin – Kęty 2023, (*Biblioteka Europejska*), [w druku].
- Poirel D., *The Spirituality and Theology of Beauty in Hugh of St. Victor*, w: *From Knowledge to Beatitude. St. Victor, Twelfth-Century Scholars, and Beyond. Essays in Honor of Grover A. Zinn, Jr.*, red. A. Matter, L. Smith, Notre Dame 2013, s. 247–280.
- Poirel D., *Wprowadzenie do filozofii wiktoryńskiej*, tłum. M.J. Janecki, w: *Mądrość wiktorynów. Z kultury intelektualnej szkoły św. Wiktora*, red. W. Bajor [i in.], Lublin – Kęty 2023 (*Biblioteka Europejska*), [w druku].
- Poirel D., *Hugues de Saint-Victor*, Paris 1998 (*Initiations au Moyen-Age*).
- Rorem P., *Hugh of Saint Victor*, Oxford 2009 (*Great Medieval Thinkers*).
- Sicard P., *Harmonia między wszystkim i wszystkimi. Ewokacje*, tłum. M.J. Janecki, w: *Adam ze św. Wiktora, Sekwencje*, tłum. T. Gacia, Ł. Libowski, M.H. Nowak, A. Strycharczuk, A. Wilczyński, P. Wilk, wst. P. Sicard, A. Strycharczuk, red. Ł. Libowski, A. Strycharczuk, Lublin 2023, s. 41–46 [tekst fr. na s. 35–40].
- Sicard P., *Hugues de Saint-Victor et son école*, Turnhout 1991 (*Témoins de Notre Histoire* 2).
- Strycharczuk A., *Adam ze Świętego Wiktora i jego dorobek poetycki*, w: *Adam ze św. Wiktora, Sekwencje*, tłum. T. Gacia, Ł. Libowski, M.H. Nowak, A. Strycharczuk, A. Wilczyński, P. Wilk, wst. P. Sicard, A. Strycharczuk, red. Ł. Libowski, A. Strycharczuk, Lublin 2023, s. 19–34.
- Zembrzuski M., „*O miłości! Cóż mogę o tobie powiedzieć?*”. *Hugona ze św. Wiktora pochwała miłości*, *StV*, 55(2017), nr 1, s. 159–180.